

ՀԱՆԴԵՍ ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ

Փ Ր Ս Ն Կ Ի Ս Կ Ո Ս Տ Է Ա Ք

Սմսուա 29ին (յունուար 1876) կնքեց իր մահկանացուն ամենայն հոգեւոր պատրաստութեամբ, մեր ժամանակացս քաղաքական ամենամեծ անձ, նաւորութիւններէն մէկն, փրանկիսկոս Տէաք հունգարացին: Իր անունն անբաժան է մաճառ ազգայնութեան վերականգնելու հետ: Սմենահմուտ իրաւագէտ, Տէաք գիտցաւ միաբանել իրաւունք քաղաքականութեան և հայրենասիրութեան հետ, և սկզբնաւորեց, յառաջ վարեց ու հասուց 'ի բարի կատարած իր այն օրինաւոր ճակատամարտն, հունգարիոյ պատմական իրաւանց յաղթանակին համար, որ 'ի վաղուց քաղաքական աշխարհին զարմանքը շարժեր էր: Ինքը նորէն ձեռք առաւ այն դործն յետ որոյ փոշուր յաղթուեր էր. և այսպէս կը ներկայացունէ օրինաւորութեան յաղթանակը յեղափոխութե վրայ: Իսկայն թափոյ վրայ: Իրաւ է որ իրեն օգնեցին կայսերութեան արկածները: Աւստրիա յաղթուելով 'ի Մաճնդա և 'ի Սլոֆէրիոյ, սկսաւ իր ազատական կերպարանափոխութիւնը, և թէ որ յաղթուած չլլար 'ի Սատովա, ոչ երբէք իրաւախօհութեան յանձնառու կ'լլար հունգարիոյ հետ: Բայց Տէաքին արդիւնքն է որ գիտցաւ շարունակել իր բռնած գործը, առանց վշատելու, նոյն իսկ երբ հարկադրուած էր յաղթել ընդդէմ այնպիսի արդեւններու

որ անյաղթելի կը կարծուէին: Պարտաւորուած էր պատերազմելու ընդդէմ կրից վեննայի կեդրոնացնողաց, որոնք կը քստմնէին լոկ յիշատակաւն հունգարիոյ պատմական իրաւանց և Ս. Ստեփանոսի թագին յարութեանը, և ընդդէմ կրից հունգարացի հայրենասիրաց, որոնք կ'ուզէին բացարձակ բաժանումն և կը մերժէին պատմական իրաւունքը, 'ի նպաստ կոչելով միայն յեղափոխութեան իրաւունքը: Արկածից օգնութեամբ հունգարացի մեծ հայրենասէրն յաղթեց վեննայի ոսոխացն ու թել թի ոսոխացը, և իր կենաց վերջին օրերը միսթարութիւն ունեցաւ անսնել ձուլումն այն կողմնակցութեան, որուն զլուխն եղեր էր մինչև մօտ ժամանակներս: Թէպէտ և ոչ երբէք յանձն առեր էր նախարար ըլլալ՝ ձախակողմեան կեդրոնին այն մարդկանցն հետ, որոնք առաջներն այնչափ հակառակութիւն ցըցուցեր էին իրեն չափաւորող քաղաքականութեանը դէմ՝ ու հիմա ճանչնալով անոր առաւելութիւնը՝ հրաւիրուեցան շարունակելու զայն:

Թէպէտ և ժամակէ մ'ի վեր Տէաք քաջուած էր ծայրադոյն առաջնորդութենէ իր կողմնակցութեանը, սակայն իր մահը մեծ դատարկ մը կը թողու հայրենեացը և մէջ: Ինքն եղաւ երկար ժամանակ առաջնորդ իր ազգին, որ ինքը զինքը կը խաբէր կարծելով թէ

նոյն իսկ հիւանդութեան անկողնոյն մէջ տաղանապիւռ ատենն անգամ կը շարունակէր իր առաջնորդութիւնը : Երեսփոխանաց ժողովարանը, որ այն հունգարացի Աւագածողութիւն (Diète) ծնաւ, ուր այս նրբամիտ իրաւագէտն ու մեծ պերճախօսն հնչեցուց իր ատեւնաբանութիւնքն 'ի պաշտպանութիւն պատմական իրաւանց թագին Ս. Ստեփանոսի, որոյնց թողուլ 'ի կախ իր գումարմունքը մինչև յուղարկաւորութեանն օրը, որ տեղի ունեցաւ 3 փետրուարի ծախուր հայրենեաց, արժանաւոր յուղարկութիւն այն մեծ հայրենասիրին, որ այնպիսի փառաւոր ազգեցութիւն մ'ունեցաւ իր հայրենեաց բաղդին վրայ. և կարգինալ նախագահն Հունգարիոյ, Սիմոր, կատարեց հանգստեան պաշտօնը հանդերձ երկու արքեպիսկոպոսօք, երկու արքայիւք և ինն եպիսկոպոսօք ու բազմաթիւ կըղերականօք :

Փրանկիսկոս Տէպը ծնաւ յամին 1803, Հունգարիոյ Դալատի կուսակալութեան մէջ. իրաւագիտութիւն սովորեցաւ Ռատայ, և փաստաբանութեան միտաւ իր ծննդեան քաղաքն, որով այնչափ սիրելի եղաւ ժողովրդեան, որ մէկէն Ազգային ժողովոյն անդամ ընտրուեցաւ յամին 1832 : Շուտ մը ազատական կուսակցութեան գլուխ եղաւ : Բայց եռանդն որով պաշտպան կը կանգնէր գիւղական գասուց չափերուն, իրմէ պաղեցուց աշնուականաց սրտերը, այնպէս որ 1843 թուին իր ընտրութիւնն յԱզգային ժողով չյաջողեցաւ : Բայց փոխարէն ժողովրդեան համարումն ստացաւ, և աւրոյաք անունը ժառանգեց իր հայրենակիցներէն :

Երբ 1848 տարին հասաւ, գործոց դուռն առջը բացուեցաւ, արդարութեան նախարար եղաւ. և յեղափոխութիւնը վրայ հասնելով՝ բոլոր իր գործնէութիւնը բանեցուց համոզել ծայրայեղ ռամկավարական կողմնակցութիւնն որ Աւստրիոյ դէմ գէնը չվերցունեն : Սակայն Գոշութ անցնելով 'ի

գլուխ գործոց, Տէպը քաշուեցաւ և առանձնութեան մէջ ալ միշտ ազգեցութիւն ունէր ու ամէն կտրելի հնարք կը փնտռէր հաշտութեան : Այսու դէտաւորութեամբ, սակայն առանց բաժնուելու հունգարացի ազգային կուսակցութենէն, 1849 թուին ներկայացաւ նաև առ իշխանն Վիենտիկէյց :

Այս ամէն ջանքն 'ի դերն ելլելով, Տէպը գործէ բոլորովին քաշուեցաւ իր ծննդեան քաղաքն, ինչուան որ յեղափոխութիւնը ճնշուեցաւ. ետքը նորէն երեցաւ քաղաքական տեսարանին վրայ երբ ամենայն ինչ 'ի խաղաղութիւն վերադարձեր էր, և մասնաւոր յետ 1860 թուին, ուստի կը սկսի իր ազգեցութիւնը, և կամաց կամաց կը հասնի այն ծայրագոյն կիտին, որ 1866 թուին Հունգարիոյ ազգային ժողովոյն յիշատակաց արժանի յայտարարութիւնն ընել կուտայ, թէ ամենեկն իրաւախօհութիւն չըլլաւ իր թագաւորութեան հետ՝ մինչև որ Հունգարիա չունենայ յատուկ պատասխանատու նախարարութիւն :

Վերջապէս Տէպը ջանքը պսակուեցաւ, և Պայսղի քաղաքականութիւնը 1867 թուին յաղթանակել տուաւ շրնորհմանց գրութեանը, և Հունգարիա ձեռք բերաւ ամեն ինչ որ կ'ուզէր : Տէպը մնաց ազգային ժողովոյն մեծամասնութեան գլուխ : Այն ատեն բեշխտեղի ունեցաւ թագադրութիւնն Աւստրիոյ կայսեր իբրև թագաւոր Հունգարիոյ, և կայսրն երդումն տուաւ հունգարական սահմանադրութեան վրայ : Հունգարացիք ուղեցին բեշխտի նոյն թագադրութեան հրապարակին վրայ կանգնել Տէպը արձանը, որուն մեծ արդիւնքն էին այս շնորհմունքն ու հաշտութիւնը : Բայց ինքը յուզեց իսկ հիմա որ մեռաւ, անշուշտ հայրենիքն այն առաջարկութիւնն 'ի գործ կը դնէ, որով Հունգարիա կը մշտնջենաւորէ Տէպը յիշատակն, որ այնպիսի երկար, այնպիսի աշնուական և այնպիսի անստղիւտ քաղաքական կենցաղավարութիւն մը ունեցաւ, եղական օրինակ պետական

անձանց, որոնք միշտ իրենց կենացը մէջ ենթակայ են զրպարտութեանց և կրից նետերուն :

Աստորից կայսրն անմիջապէս Տէաքի մահուան օրն հետեւեալ նամակն ուղղեց առ նախագահն Հունգարիոյ նախարարութեան, հանդերձ փառաւոր պատկաւ մը :

« Տէաքի մահը մեծ սուգ կը պատճառէ հայրենեաց, և ես ինքնին 'ի խոր տրտմեալ եմ, և պէտք կը զգամ արտայայտելու թէ որչափ անկեղծաբար հաղորդ կ'ըլլամ հասարակաց ցաւուն և որչափ կ'ողբամ կորուստն « պայպիսի անձի մը, որ նուիրելով բոլոր կեանքն ընդհանրութեան բարօրութեանը՝ մեծապէս արժանի եղաւ « իր վեհապետին փառահռութեանն և « իր հայրենակցացն՝ հաւատարմութեամբն առ արքունի դահն և առ հայրենիս, բարուց պայծառ անըստ « դիւտութեամբ և քաղաքական առաքելութեամբըր: Պատմութիւնը պիտի մշտնջենաւորէ իր արդիւնքն իբրեւ « քաղաքագէտ մարդ, իր փառքը կենդանի պիտի մնայ հայրենեաց մէջ և « անկէ դուրս, և իր յիշատակն օրհնեալ պիտի ըլլայ: Իմ երախտագիր « տութիւնս իրեն կ'ընկերէ գերեզման « նին մէջ, որուն վրայ կը գնեմ այս « պսակը »:

Իսկ կայսրուհին անձամբ վեննայէն եկաւ այցելութեան Տէաքի մարմնոյն, 31 յունուարի, առաջուցմէ խնդրելով որ իրեն ամենեւին ընդունելութիւն մը չընեն և ոչ ընկերութիւն, այլ թողուն զինքը միայնակ հանգուցելոյն դադարին քով: Ուստի Բէշթ հասնելուն պէս աճապարեց դէպ 'ի ճեմարանին պալատան, մտաւ դահլիճն ուր որ դրուած էր Տէաքի մարմինն, հոն ներկայ զրոնուողները քաջուեցան մութ անկիւն մը, և կայսրուհին սգոյ հանդերձ հազուադէպ և խոր զգացումով՝ շիտակ գնաց դադարին մօտ, խնդրեց որ ապակէ կափարիչը վրայէն շարժեն, որպէս զի հանգուցելոյն կերպարանքը տեսնէ, ու

րուն վրայ յառեց աչուրները քանի մը վայրկեան, ու կափարիչին վրայ դափնէ փառաւոր պսակ մը դրաւ հարիւրաւոր ճերմակ գամէլիսներով զարդարուած, թախէ ժապաւենով, քսան կանգուն երկայն, որուն վրայ ոսկեգիր առնեւ գործ բանուած էր մահառեքէն Կայսրուհին Եղիսուքէք առ փրանկիսկոս Տէաք: Ետքն հանգուցելոյն ոտքին կողմը ծունը դրած արտասուալից աչոք ու ձեռնամած սկսաւ դաշն ձայնիւ աղօթել: Այսպէս քանի մը վայրկեան սրտեւունդն աղօթելէն ետքն երեսը խաչակնքելով ոտք ելաւ: Սրտաշարժ տեսարան մ'էր: Առանց բարեւ տալու մէկու մը կայսրուհին ծանրութեամբ սանդուղներէն վար իջաւ ու գնաց դէպ 'ի կառքը, և դարձաւ վեննա:

Յովսէփ արշիդուքսն ալ փառաւոր պսակ մը դրկեց, վրան սյս արձանադրութեամբ: Արշիդուքսն Յովսէփ 'ի նշան յարգանաց, և փետրուարի 1ին ինքն ալ անձամբ եկաւ Գլոգլտէ արշիդքսուհւոյն հետ՝ հանգուցելոյն այցելութիւն տալու. և մինչդեռ արշիդքսուհին ծունը դրած դադարին ձախակողմը մը կ'աղօթէր, արշիդուքսն Յովսէփ ընդհանրակաց կողմն ոտքի վրայ կեցեր կ'աղօթէր:

Տէաքի յուղարկաւորութեան հանդէսը շատ փառաւոր եղաւ, աւելի քան 200000 յուղարկաւորք կային: Ներկայ էին Հունգարիոյ բոլոր նախարարները, աւստրիական աւագաց ժողովոյն և բրեսփոխանաց ժողովոյն պատգամաւորք, կայսեր ներկայացուցիչ, կայսրուհւոյն ներկայացուցիչ, Յովսէփ արշիդուքսը, Գոպուրկի դուքսը, Անտրապի կոմսը, զօրավարներ, զօրաց գնդեր, բոլոր օտար տէրութեանց հիւպատներ, և այլն: Դաճաղին կառացը վրայ դրուած էին այն պսակներն որ դրկեք էին կայսրը, կայսրուհին, Յովսէփ արշիդուքսը, Գլոգլտէ արշիդքսուհին, Բէշթ քաղաքը, աղդային ժողովը, ծննդեան գաւառը. իսկ միւս պսակներն, որ 124 հատ էին, մասնաւոր կառքի վրայ դրուեցան, Հանգստեան պաշտօնը կա-

տարուելէն ետքը, ճեմարանի պալատան գաւթին մէջ սրտաշարժ ճառ մը խօսեցաւ Գոլոման Կիզժի ժողովարանի անդամոց գլուխն անցած :

Տէաքի մարմինը չլծաղեցին, այլ գերեզմանատան մէջ առանձին մատուռ մը դրին, որուն դիմացը պատուոյ համար քաղաքը պահապան մը պիտի պահէ, մինչև որ լմննայ հոյա-

կապ շիրիմն որ կ'ուզեն կանգնել իրեն համար :

Այսպէս Տէաքի մահն ընդհանուր Աւստրիոյ կայսերութեան և 'ի մասնաւորի Հունգարիոյ անմխիթար սուգ պատճառեց : Արքունիք, ժողովարանք, ատենակալք, զինուորականք, և ամենայն դապք ընկերութեան լացին այն սակաւագիւտ հայրենասիրին մահը :

Ճ Ի Ն Ո Յ Գ Ս. Բ Բ Ո Ն Ի

Մինչդեռ քաղաքականացեալ աշխարհն իր միտքն ու սիրտն ամփոփեր էր Հունգարիոյ մայրաքաղաքն Բէշչ, ու մտանց կամ հեռուէն յուզարկուող կ'ըլլար անստգիւտ հայրենասիրի մը թաղմանը, նոյն օրն (3 փետրուար) ուրիշ պատուական և բաւականայի ազնիւ կեանք մըն ալ կը կնքէր իր մահկանացուն՝ Խոալիոյ մտաւորական մայրաքաղաքն փորենտիա, ու կը փոխադրուէր 'ի հանդերձեալն, յետ ընդունելու կրօնից ամէն օգնութիւնք և թոշակ. այն ինքն է արդոյ և պատկառելի ծերունին ճինոյ Գաբրոնի, իտալական վերանորոգութեան մեծ աշխատարաններէն մէկը : Քիչ մարդիկ իրեն նման ունեցեր են չորսնուած պարծանքն՝ ըլլալու մշտնջենական առարկայ յարգանաց 'ի կողմանէ ամէն դասու հայրենակցաց. և յիշատի քիչ մարդիկ ալ իրեն նման արժանաւորութիւն ունեցեր են այն յարգանաց : Կենդանի ու խորին և ընդհանուր զգացմունք էր թէ ինքն է կատարեալ անձնաւորութիւն ապուականութեան, անչափ սիրութեան, մեծասրտութեան, և իրեն զիմացը կը խոնարհէին քաղաքագէտ մեծամեծ մարդիկ, ինչպէս իր հայրենեաց մեծամեծ հանճարներն. և մի անգամ կատակերգութեան մը մէջ երբ իր խօսքն եղաւ անուանելով զինքն

աշանդակաւ ազնուագգի (gentiluomo leggendario), բոլոր հանդիսատեք ծափահարեցին, վասն զի այն խօսից մէջ դուռն ամենուն ներքին զգացման արձագանգը :

Իրաւ ճինոյ Գաբրոնի Խոալիոյ մէջ նոյն աղդեցութիւնը չունեցաւ ինչ որ փրանկիսկոս Տէաք ունեցաւ իր հայրենեաց բաղդին վրայ, սակայն անոր համապատիւ էր յարգանքը հայրենակցացը բոլոր կենացը մէջ, թէպէտ և հեռի իրական իշխանութենէ. վասն զի կ'ամփոփէր յինքն վեմամխոհ միտք, ազնուական զգացմունք և առատազնեղ սիրտ. որ երկար ժամանակ իբր լուսատու փարօս մը եղաւ իր հայրենակցացը, առ որ կը դարձունէին իրենց աչքն երկբայութեանց և յուսաբեկութեանց խաւարին մէջ :

Իրմով կը վերջանայ ճինոյ Գաբրոնի պատմական անուանի ցեղն, որ հայրենեացը շատ փառաւոր անձինք տուեր է, որոնց մէջ ինքը կը փայլի և պիտի փայլի յապագայ տաւելի պայծառ և աւելի յառակ լուսով :

Ճինոյ Գաբրոնի ծներ էր 14 սեպտեմբերի 1792. բոլոր Խոալիա, բովանդակ քաղաքակիրթ և իմաստուն եւրոպա կը ճանչնային ու կը յարգէին զինքն : Մեծ սիրով և անդուլ աշխատութեամբ կը մշակէր զգարութիւնս, որուն վկայ է